

Wprowadzenie

*Jest tylko jeden prawdziwy luksus,
a mianowicie luksus związków międzyludzkich¹*
Antoine de Saint-Exupéry

Od

początku lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy to w sposób umowny możemy mówić o powstaniu analizy transakcyjnej (AT)², wyodrębniło się szereg nurtów refleksji teoretycznej i obszarów praktycznych zastosowań tej koncepcji. Międzynarodowe Towarzystwo Analizy Transakcyjnej (ITAA – *International Transactional Analysis Association*) wymienia w sposób jednoznaczny takie dziedziny³ jak: psychoterapia, doradztwo (*counselling*), problematyka organizacji i zarządzania oraz edukacja. Tej ostatniej z dyscyplin poświęcamy prezentowany tom studiów. W sposób zrozumiałły psychoterapia wydaje się najbardziej rozpoznawalnym obszarem wymienionych aplikacji. Z takim wszak wczesnym zamiarem analiza transakcyjna (AT) została zapoczątkowana przez jej twórcę Erica Berne'a (1910–1970)⁴. W chwili obecnej uważa się, że stanowi ona odrębny i efektywny kierunek terapii mogący służyć eliminowaniu wielu zaburzeń psychicznych, może być wykorzystywana w formie zaplanowanych strategii do intensyfikacji działań psychoprofilaktycznych czy w szerszej perspektywie przyczynia się do lepszego funkcjonowania społecznego wielu osób, głównie poprzez budowanie optymalnych relacji interpersonalnych⁵. Należy podkreślić, że psychoterapia transakcyjna – w odróżnieniu od niektórych innych szkół psychoterapii – uznaje zdecydowaną prymat świadomości człowieka nad jego nieświadomością, przywiązyując jednocześnie duże znaczenie do samodzielnego i dojrzałego decyzji osób oczekujących pomocy psychologicznej. Ma to ogromne znaczenie w procesie udzielania pomocy, gdzie rola optymalnych i rozważnych relacji oraz zawartego kontraktu między terapeutą a klientem nabiera szczególnej wagi. Należy podkreślić, iż we wszystkich niemal dostępnych podręcznikach psychoterapii odnajdujemy informację na temat analizy transakcyjnej jako współczesnego i znaczącego kierunku terapeutycznego. Wnosić stąd można, że jest to uznawana i akceptowana szkoła psychoterapii. Pozostaże jednak kwestię sporną, w jakim głównym nurcie pomocy psychologicznej należy ową koncepcję umieścić, jaki jest jej stopień autonomii oraz tożsamość. Zwraca na to uwagę Helena Sęk, pisząc: „...jedni zaliczają tę analizę do podejścia humani-

¹ M. Jung, *Mały Księże w podróży odkrywczej z Saint-Exupérym*, Księgarnia Świętego Wojciecha, Poznań 2006, s. 62.

² W języku angielskim TA – *transactional analysis*

³ <http://www.itaa-net.org/>

⁴ <http://www.ericberne.com/>

⁵ P. Clarkson, *Transactional analysis psychotherapy: An integrated approach*, Routledge, London 1991.

WPROWADZENIE

stycznego, inni widzą duże powinowactwo tego kierunku z psychologią dynamiczną, chociażby ze względu na sposób interpretacji stanów *ja* i skryptów⁶. Analiza transakcyjna uważana jest przez niektórych autorów wręcz za jeden z nurtów psychoanalizy i wymieniana bywa w równym szeregu wśród innych koncepcji wywiedzionych wprost z psychologii głębi. Dla przykładu: Nancy Mc Williams stwierdza: „Oprócz teorii popędów, psychologii ego, teorii relacji z obiektem i psychologii *Ja* w szerokim spektrum psychoanalizy mieści się jeszcze kilka innych teorii, które wywarły wpływ na koncepcję charakteru. Należą do nich między innymi koncepcja Carla Gustava Junga, Alfreda Adlera, Ottona Ranka, personologia Henry'ego A. Murray'ego, współczesna psychoanaliza Spotnitza, a n a l i z a t r a n s a k c y j n a Erica Berne'a [podkr. J.J.], teoria skryptów Silvana S. Tomkinsa...”⁷. Inni jeszcze badacze określają AT mianem teorii postpsychoanalitycznej⁸ lub nadają jej miano uproszczonej wersji psychoanalizy⁹. W podziale szkół i kierunków zaproponowanych przez A.F. Grasha i D.S. Kirschenbauma wszelkie nurty psychoterapii dzielą się w sposób chronologiczny na pierwotne i nowe. W przypadku podejścia psychoanalitycznego terapią „pierwotną” jest sama psychoanaliza, a terapią „nową” – zdaniami tych autorów – analiza transakcyjna¹⁰. Analizę transakcyjną zbliża do psychoanalizy dynamiczne rozumienie sprzecznych sił wewnętrznych ludzkiej psychiki i procesów, które odbywają się na różnych poziomach świadomości, czasem również tych niedostępnych i nie zawsze świadomych. Jednoznaczne zaliczenie AT do nurtu psychodynamicznego może niejednokrotnie brzmieć dość paradoksalnie, zważwszy na fakt, iż od początku swojego istnienia analiza transakcyjna była krytykowana za swoją antopsychoanalityczność¹¹. Sam Berne konsekwentnie odżegnywał się od silnych związków z psychoanalizą, twierdząc, że o ile teorię skryptów można uznawać za freudowską, to już za koncepcję psychoanalityczną traktować jej nie można¹². Był zatem skłonny do czerpania z dorobku samego Zygmunta Freuda, ale nie zawsze z osiągnięciem jego kontynuatorów. Pisał również, że to, co odróżnia zasadniczo analizę transakcyjną od klasycznej psychoanalizy, wyraża się większą jej dyrektywnością, co jak wiadomo jest „grzechem najczęściejm” każdego klasycznego psychoanalytyka. Natomiast rola transakcjonalisty, zdaniem Berna, jest podobna z jednej strony do bycia wnikiwym, analitycznym badaczem rzeczywistości psychicznej, co bez wątpienia jest domeną nauki, równocześnie jednak swoiste rozumianym inżynierem zmieniającym istniejący stan rzeczy, co z kolei stanowi przed-

⁶ Spoleczna psychologia kliniczna, (red.) H. Sęk, PWN, Warszawa 1998, s. 386.

⁷ N. McWilliams, Diagnoza psychoanalityczna, GWP, Gdańsk 2009, s. 6.

⁸ Z. Nęcki, Komunikacja interpersonalna, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków 1992, s. 34.

⁹ P. Kutter, Współczesna psychoanaliza. Psychologia procesów nieświadomych, GWP, Gdańsk 1998, s. 168.

¹⁰ Za: Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy, (red.) L. Grzesiuk, PWN, Warszawa 1994, s. 16–17.

¹¹ P.L. Giovacchini, Characterological Aspects of Marital Interaction, „Psychoanalytic Forum”, nr 2, 1967, s. 7–29.

¹² E. Berne, Dzień dobry... i co dalej? Psychologia ludzkiego przeznaczenia, REBIS, Poznań 1998, s. 83.

miot dyscyplin stosowanych¹³. Inni autorzy uznają z kolei, w sposób nie budzący ich najmniejszych wątpliwości, że kierunek ten jest jednym z nurtów psychoterapii humanistycznej¹⁴ lub też łączą analizę transakcyjną z różnymi szkołami określonymi jako interpersonalne, np. IPT (*interpersonal psychotherapy*)¹⁵, nazywane też niekiedy mianem interakcyjnych¹⁶, czy systemowych¹⁷. Reprezentanci tego ostatniego kierunku skupieni są głównie na zachowaniach komunikacyjnych człowieka oraz na przekształcaniu patogennych wzorców relacji jednostki z innymi ludźmi. Odpowiadaloby to zatem w dużym stopniu przedmiotowym zainteresowaniem analizy transakcyjnej, biorąc pod uwagę też jej strukturalny charakter. Kompromisowym i trzeba przyznać niezwykle trafnym rozwiązaniem wydaje się włączenie analizy transakcyjnej do grupy tzw. „innych kierunków psychoterapii”¹⁸ (obok NLP, terapii M. Ericksona, A. Janova czy A. Lowena)¹⁹. Nie pozostawiając w takich wypadkach wątpliwości – jak czyni to Jacek Santorski – że analiza gier i skryptu wraz z analizą charakteru „należą do zaawansowanych form treningu i terapii”²⁰. To prawda, iż kierunek ten został zapoczątkowany głównie jako metoda pracy grupowej, za taki też często jest uważany w wersjach psychoterapii długoterminowej²¹ lub treningowej²². Trzeba jednak zauważyć, że w równym stopniu AT może być wykorzystywana także w terapii indywidualnej, choć silą rzeczy w takich przypadkach ma miejsce dość ograniczony repertuar transakcji między klientem a jego terapeutą. Bez wątpienia terapia grupowa stwarza lepsze możliwości oddziaływanego np. poprzez redukcję kosztów leczenia czy skrócenie okresu jej trwania, jak również zwiększa i polepsza efektywność samego procesu uczenia się nowych i pożądanych zachowań. Wykorzystuje się ją zatem z dużym powodzeniem w psychodramie²³ grupowym leczeniu nerwic²⁴ oraz w terapii czynnościowych zaburzeń seksualnych²⁵, łącząc z hipnotera-

¹³ Ibid., s. 454–455.

¹⁴ S. Cave, *Terapie zaburzeń psychicznych*, GWP, Gdańsk 2005, s. 177.

¹⁵ J.O. Prochaska, J.C. Norcross, *Systemy psychoterapeutyczne. Analiza transteoretyczna*. Instytut Psychologii Zdrowia PTP, Warszawa 2006, s. 225–271.

¹⁶ J.W. Aleksandrowicz, *Psychoterapia medyczna*, PZWL, Warszawa 1996, s. 96–100.

¹⁷ R.F. Massey, *Integrating systems theory and TA in couples therapy*, „Transactional Analysis Journal”, nr 19, 1989, s. 128–136; R.F. Massey, *Techniques for integrating TA and systems theory in couples therapy*, „Transactional Analysis Journal”, nr 19, s. 148–158.

¹⁸ K. Klimasiński, *Elementy psychopatologii i psychologii klinicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 160.

¹⁹ *Psychoterapia. Szkoły, zjawiska, techniki i specyficzne problemy*, op. cit., s. 68–71.

²⁰ *Ciało i charakter. Diagnoza i strategie w psychoterapii somatyczno-charakterologicznej*, (red.) J. Santorski, Agencja Wydawnicza Jacek Santorski & Co., Warszawa 1995, s. 7.

²¹ Zob. *Podstawy terapii grupowej*, (red.) H.S. Bernard, K.R. MacKanzi, GWP, Gdańsk 2000, s. 181; a także: S. Kratochvil, *Podstawy psychoterapii*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2003, s. 263–270.

²² *Psychoterapia grupowa*, (red.) S. Leder, B.D. Karwasarski, PZWL, Warszawa 1983, s. 26.

²³ E. Røine, *Psychodrama. O tym, jak grać główną rolę w swoim życiu*, Wydawnictwo KONTAKT, Opole 1994, s. 65–69; *Społeczna psychologia kliniczna*, op. cit., s. 386.

²⁴ J. Aleksandrowicz, *Zaburzenia nerwicowe*, PZWL, Warszawa 1998, s. 195–197.

²⁵ Z. Lew-Starowicz, *Leczenie czynnościowych zaburzeń seksualnych*, PZWL, Warszawa 1985, s. 145.

WPROWADZENIE

pię²⁶, oraz w przypadkach pomocy ofiarom wykorzystania seksualnego jako terapia wewnętrznego, skrzywdzonego i nadużytego stanu Ja-Dziecko²⁷. Osobne miejsce ma też w odniesieniu do leczenia uzależnień alkoholowych²⁸. Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć, iż jedną z pierwszych gier transakcyjnych opisanych przez Erica Berne'a była właśnie gra o nazwie „Alkoholik”²⁹, a rozpoznanie swojej roli w tej grze przez klienta i jego otoczenie może okazać się momentem zwrotnym w procesie efektywnego leczenia³⁰. Podkreśla się też często, że AT może być skutecznym modelem pomocy psychologicznej skierowanej w stosunku do adolescentów, umożliwiając im zdobywanie ważnych informacji o sobie³¹. Analizę transakcyjną uważa się również za niezwykle cenną metodę pomocy psychologicznej w sytuacjach konfliktów małżeńskich czy konfliktów między rodzicami a dziećmi³². „Zastosowanie analizy transakcyjnej pozwala osiągnąć zdolność kształtowania własnego życia bez negatywnych wpływów przeszłości, dzięki uwolnieniu się od właściwych zapisów w scenariuszach życiowych oraz dzięki ćwiczeniu się w dorosłych relacjach”³³ – pisze Maria Ryś. Pierwszym artykułem w polskim piśmiennictwie doceniającym walory AT w tym zakresie było opracowanie Barbary Strojnowskiej, co godzi się z należną attencją dla autorki w tym miejscu odnotować³⁴. W Stanach Zjednoczonych analiza transakcyjna znajduje szerokie zastosowanie w podnoszeniu kompetencji komunikacyjnych np. między studentami, przyszłym wyspecjalizowanym personelem medycznym, a pacjentami³⁵. Można tylko mieć nadzieję, że również w naszym kraju doceni się walory AT w tym zakresie. Najczęściej zauważalne są w tym kontekście artykuły ukazujące użyteczność wykorzystania tego kierunku do podnoszenia kompetencji zawodowych pielęgniarek. Dotyczy to głównie budo-

²⁶ A. Selvan, *Hypnosis and transactional analysis theory*, „The American Journal Of Clinical Hypnosis”, vol. 17 (4), 1975, s. 260–262.

²⁷ A.M. Person, *Treatment Techniques for Adult Female Survivors of Childhood Sexual Abuse*, „Journal of Counseling & Development”, vol. 73, nr 1994, s. 32–37.

²⁸ A. Skuja, *Treatment attitudes of recovered alcoholic counselors and nonalcoholic counselors*, „Drug And Alcohol Dependence”, vol. 8, nr 1, 1981, s. 61–68; J. M. Stengel, *Verändertes Interaktionsverhalten alkoholabhängiger als Indikator für erfolgreiche Rehabilitation*, Fakultät für Psychologie der RUHR-UNIVERSITÄT BOCHUM, 2003; K. Gąsior, M. Kaleta-Kupiecka, A. Kupiecki, *Alkoholizm wg typologii Cloningera w oparciu o analizę transakcyjną*, „Problemy Alkoholizmu”, nr 5, 1994; J. Jagieła, *Analiza transakcyjna. Istotne pytania przed budowaniem procedur terapeutycznych*, „Problemy Alkoholizmu”, nr 2, 1995.

²⁹ E. Berne, *W co grają ludzie. Psychologia stosunków międzyludzkich*, PWN, Warszawa 1987, s. 68–77.

³⁰ J.C. Dean, *The treatment facility as coalcoholic*, „The International Journal of The Addictons”, vol. 17, nr 6, 1982, s. 1091–1098.

³¹ S.M. Jensen, M.S. Baker, A.H. Koepp, *TA in brief psychotherapy with college students*, „Adolescence”, vol. 15, nr 59, 1980, s. 683–689.

³² M. Ryś, *Konflikty w rodzinie*, CMPP-P, Warszawa 1998, s. 5.

³³ Ibid., s. 63.

³⁴ B. Strojnowska, *Analiza transakcyjna w zastosowaniu do małżeństwa*, „Zagadnienia wychowawcze a zdrowie psychiczne”, nr 2, 1978, s. 40–58.

³⁵ L. Lawrence, *Applying Transactional Analysis and Personality Assessment to Improve Patient Counseling and Communication Skills*, „American Journal of Pharmaceutical Education”, vol. 71, nr 4, 2007, s. 1–5.

wania optymalnych relacji z pacjentami³⁶ oraz zasadność włączenia w sposób trwały analizy transakcyjnej do systemu kształcenia średniego personelu medycznego. Jednak tworzenie pozytywnych relacji między pacjentem a personelem medycznym nie dotyczy tylko samych pielęgniarek. Lekarze, po dziś dzień, mają tu również za sprawą AT wiele do zrobienia³⁷. Analizę transakcyjną wykorzystują również dietetycy w diagnozie sytuacji nagłej utraty wagi lub nadmiernej otyłości nastolatków³⁸ oraz stomatolodzy, poszukując najlepszych sposobów pomocy swojej grupie pacjentów³⁹. Powracając jednak do innych praktycznych zastosowań psychologii, trzeba także zauważać, że jednym z wyspecjalizowanych obszarów pomocy psychologicznej osobom przeżywającym sytuacje wewnętrznej dezintegracji jest interwencja kryzysowa⁴⁰. Nie jest równoważna w sposób scisły z systematyczną psychoterapią, ale często ją poprzedza, zmierzając do odzyskania przez jednostkę równowagi emocjonalnej i umiejętności podejmowania rozsądnych decyzji w chwilach zdarzeń kryzysowych. Analiza transakcyjna okazuje się w tych przypadkach, jak wskazują zagraniczne publikacje, pomocną procedurą interpretacji sytuacji traumatycznych oraz podpowiada optymalny rodzaj oddziaływania dostosowanego do okoliczności⁴¹. Niestety aplikacje te nie zawsze są znane coraz liczniejszym polskim specjalistom w tej dziedzinie.

Dość często wskazuje się na duży walor polegający na łatwości łączenia AT z innymi szkołami czy kierunkami psychoterapii. Za centralne kategorie integrujące uważa się pojęcie stanów ego i skryptów życiowych, obok głównego pojęcia kontaktu w związku terapeutycznym⁴². I choć szczyt popularności analizy transakcyjnej przypada na lata siedemdziesiąte ubiegłego wieku, to jej przyszłe perspektywy zastosowań upatruje się głównie w mającym obecnie miejsce procesie włączania tego kierunku do nurtu psychoterapii integracyjnej⁴³. Niestety owa integracja rozumiana bywa czasem opacznie. Niektóre ze szkół psychoterapeutycznych łatwo – można by wręcz powiedzieć zbyt łatwo – wykorzystują istotny sens i pojęcia analizy transak-

³⁶ J. Rowe, *Self-awareness: improving nurse – client interactions*, „Nursing Standard”, vol. 14, nr 8, 1999, s. 37–40.

³⁷ P. Cusins, M. Gilbert, *Doctor effectiveness: Transactional analysis as a means of assisting movement towards a holistic approach to medicine*, „South African Medical Journal”, vol. 56, nr 24, 1979, s. 1045–1048.

³⁸ M.H. O’Brien, K.W. Samonds, V.A. Beal, D.W. Hosmer, J. O’Donnell, *Incorporating Transactional Analysis into a weight loss program*, „Journal Of The American Dietetic Association”, vol. 81, nr 4, 1982, s. 450–453.

³⁹ J.A. Andersen, *TA and the dentist*, „Tic”, vol. 38, nr 7, 1979, s. 4–5.

⁴⁰ R.K. James, B.E. Gilliland, *Strategie interwencji kryzysowej. Pomoc psychologiczna poprzedzająca terapię*, PARPA, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, Warszawa 2006; A. Lipczyński, *Psychologiczna interwencja w sytuacjach kryzysowych*, Difin, Warszawa 2007; J.L. Greenstone, S.C. Leviton, *Interwencja kryzysowa*, GWP, Gdańsk 2004; D. Kubacka-Jasiecka, *Interwencja kryzysowa. Pomoc w kryzysach psychologicznych*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.

⁴¹ R.S. Dzik, *Transactional analysis in crisis intervention*, „Journal of Obstetric, Gynecologic And Neonatal Nursing”, vol. 5, nr 1, 1976, s. 31–36.

⁴² J.O. Prochaska, J.C. Norcross, *Systemy psychoterapeutyczne*, op. cit., s. 265.

⁴³ R.G. Erskine, *Theories and Methods of an Integrative Transactional Analysis*, TA Press, San Francisco 1997.

WPROWADZENIE

cyjnej, nie zawsze jednak uczciwie powołując się na pierwotne źródła. Przywołajmy dla przykładu taki oto fragment: „Styl »karzącego rodzica« to wspomniany wcześniej, bezwzględny ostry samokrytyczm, odpowiadający »samounieważnianiu« w języku Linehan, które bywa podstawą autodestrukcji”⁴⁴. Trudno nie uznać, że powyższy cytat brzmi bardzo swojsko dla tych wszystkich, którym nieobecne jest pojęcie Rodzica Krytycznego. Jeszcze bliższe AT wydają się dalsze fragmenty. „Young zwraca uwagę na niedostateczne rozwinięcie stylu »zdrowego dorosłego« u osób z osobowością z pogranicza. Styl ten pozwoliłby na zaspokojenie niezaspotkanych dotychczas potrzeb poprzez opiekę nad »opuszczonym dzieckiem«, postawienie granic »rozniewanemu dziecku«, zredukowanie krytyczmu »karzącego rodzica« i przewyciężenie zachowań samouszkadzających. Opisywaną przez Linehan pozorną kompetencję można uznać, mówiąc językiem Younga, za próbę zastosowania stylu »zdrowego dorosłego“⁴⁵. Okazuje się, że można zastąpić stan Ja-Rodzic Krytyczny lub Karzący – „karzącym rodzicem”, Dziecko Zbuntowane – „rozniewanym dzieckiem”, a stan Ja-Dorosły z kolei „zdrowym dorosłym”, nie powołując się na rzeczywiste źródła tych pojęć. Dużym walorem analizy transakcyjnej jest to, że nie wkla się w różnorakie spory światopoglądowe. Twierdzi się, iż jest kierunkiem, co najwyżej, naturalistycznym z pewną domieszką humanizmu, gdzie „człowiek jest wolny, ale tylko wtedy, gdy tę wolność zdobędzie – inaczej pozostaje niewolnikiem swojej przeszłości”⁴⁶.

Ale analiza transakcyjna to nie tylko psychoterapia czy też inne pokrewne psychoterapii rodzaje pomocy psychologicznej. Jako obiekt zainteresowań znalazła się zarówno w orbicie dociekań socjologów⁴⁷, jak i, co ciekawe, stała się użytecznym narzędziem analiz krytycznoliterackich. Za przykład możemy posłużyć się próbą interpretacji postępowania głównego bohatera powieści *Czerwone i czarne* Stendhala zawartej w opracowaniu V. Papadopoulou-Brendy z University of Houston (Texas): „Skrypt i kontrskrypt. Życie i śmierć Juliana Sorela w *Czerwonym i czarnym* Stendhalu”⁴⁸. Omawiany przez nas nurt pojawia się także w dziedzinie pastoralnej, zarówno w konfesjonalnych środowiskach protestanckich, jak i katolickich⁴⁹. Znajduje również zainteresowanie jako element przygotowania i treningu

⁴⁴ A. Popiel, E. Pragałowska, *Psychoterapia poznawczo-behawioralna. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo PARADYGMAT, Warszawa 2008, s. 78–79.

⁴⁵ Ibid., s. 79.

⁴⁶ A. Jastrzębski, *Założenia ideologiczne w podejściach psychoterapeutycznych a światopogląd psychoterapeutów i pacjentów*, [w:] *Psychoterapia. Integracja. Podręcznik akademicki*, (red.) L. Grzesiuk, H. Suszek, ENETEIA, Wydawnictwo Psychologii i Kultury, Warszawa 2010, s. 360.

⁴⁷ I. Krzemieński, *Co dzieje się między ludźmi?* Rozdz. 3. *Analiza transakcyjna Erica Berne'a, czyli w co ludzie grają (i dlaczego)?* Wydawnictwo Naukowe i Literackie OPEN, Wyd. Jacek Santorski & Co., s. 84–122.

⁴⁸ B.V. Papadopoulou, *Scripts and Counterscripts: The Life and Death of Julien Sorel in Stendhal's Le Rouge et le Noir*, „Orbis Litterarum”, vol. 63, 2008, s. 110–132.

⁴⁹ A. Tomkiewicz, *Analiza Transakcyjna a doświadczenia religijne*, „Summarium”, nr 11–12, 1982–1983, s. 311–321; A. Tomkiewicz, *Doświadczenie Boga a doświadczenie rodziców u młodzieży. Interpretacja w świetle analizy transakcyjnej*, „Rocznik Teologiczny”, t. LII, zesz. 10, s. 91–101.

sportowców. W jednym z opracowań na ten temat czytamy: „Świadome wywieranie wpływu na dynamiczne procesy grupowe zachodzące w drużynie zakłada z pewnością dysponowanie odpowiednimi *narzędziami*. Do tego celu nadaje się Analiza Trans-Akcyjna⁵⁰ (zwana w skrócie TAA), która okazała się być bardzo praktycznym instrumentem diagnozy i oddziaływania.”⁵¹. Sportowy *coaching* może z całą pewnością wiele zyskać, wykorzystując wiedzę transakcyjną.

Biznes oraz teoria organizacji zarządzania to kolejny ważny obszar aplikacji analizy transakcyjnej (ang. *organizational transactional analysis*). W naszej rodzinnej literaturze istotną pozycją dotyczącą powyższej problematyki stała się książka E. Szymanowskiej i M. Sękowskiej *Analiza transakcyjna w zarządzaniu*⁵². Omawiany przez nas kierunek okazuje się niezrównanym narzędziem rozumienia relacji interpersonalnych w miejscu pracy⁵³ i tropienia oraz diagnozowania różnego rodzaju nieracjonalności i patologii organizacyjnych⁵⁴. W bankowości znajduje zastosowanie w sytuacji zarządzania kredytami. Szczególnie pomocna może się tu okazać znana gra „Dłużnik”, która jakże dobitnie uświadamia tryb optymalnego postępowania z nierzetelnymi kredytobiorcami⁵⁵. Służy też polepszeniu relacji w czasie mediacji biznesowych w sytuacjach, gdy podejmowane są zachowania oportunistyczne i nieszczere gry, których identyfikacja przyczyniać się może do budowania zaufania między kooperującymi lub układającymi się stronami⁵⁶. Niejednokrotnie wskazuje się na fakt, że przedsiębiorstwo może być traktowane jako jedno zbiorowe *ego*, a wówczas można mu przypisać poszczególne transakcyjne stany Ja. W jednym z angielskich badań poświęconych stylowi marketingowemu sześć stanów Ja (dwa Rodzica, jeden Dorosłego i trzy Dziecka) skorelowano z dwoma ogólnymi pozycjami życiowymi (bycie OK i bycie nie OK), co pozwoliło na stworzenie dwunastu możliwych stylów marketingowych. Kategorie te badano w 107 przedsiębiorstwach przemysłu komputerowego i w firmach zajmujących się oprogramowaniem komputerowym, analizując ich wpływ na uzyskiwane rezultaty ekonomiczne, innowacyjność czy określoną orientację na klienta⁵⁷. Tego rodzaju badania podejmowane były też w Polsce, gdzie dla przykładu dotyczyły transakcji między kierownictwem

⁵⁰ Tak w oryginale

⁵¹ D. Cramer, B. Jackschath, *Psychologia piłki nożnej*, Oficyna Wydawnicza MARHAL, Wrocław 1998, s. 159.

⁵² E. Szymanowska, M. Sękowska, *Analiza transakcyjna w zarządzaniu*, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000.

⁵³ A. Olak, *Wpływ analizy transakcyjnej na kształtowanie się postaw interpersonalnych w organizacji*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, nr 715, 2006, s. 65–81.

⁵⁴ R. Stocki, *Patologie organizacyjne – diagnoza i interwencja*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005, s. 205.

⁵⁵ J. Yeadon, *Games people play. The psychology of credit*, „Credit Management”, 2007, s. 35–37.

⁵⁶ S.C.J. Dani, N.D. Backhouse, *Application of transactional analysis in supply chain networks: a potential holonic mediating tool*, „Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part B, Engineering Manufacture”, vol. 218, 2004, s. 571–580.

⁵⁷ R. Bennett, *A Transactional Analysis Approach to the Categorisation of Corporate Marketing Behaviour*, „Journal of Marketing Management”, vol. 15, 1999, s. 265–289.

WPROWADZENIE

a działem personalnym, związkami zawodowymi i wpływem tych czynników na sposób realizacji funkcji personalnej⁵⁸.

Coraz częściej podkreśla się jednak znaczenie analizy transakcyjnej w kontekście zadań edukacyjnych i wychowawczych oraz możliwości jej wykorzystania w teorii i praktyce pedagogicznej (ang. *educational transactional analysis*)⁵⁹. Kluczowe, teoretyczne założenia⁶⁰ będące podstawą edukacyjnej analizy transakcyjnej sprowadzają się do supozycji, że skuteczność wychowawcza wiąże się z empatią i poszanowaniem godności wszystkich ludzi. Te właśnie cechy budują udane relacje w procesie nauczania-uczenia się. Ponadto uważa się, że każda osoba w dowolnym wieku i na każdym etapie swojego rozwoju może nauczyć się odpowiedzialności za swoje życie oraz podejmowane w nim decyzje. W przypadkach trudności edukacyjnych ich skuteczne rozwiązywanie może nastąpić tylko wówczas, gdy w przewyciężeniu tych kłopotów zaangażowane są wszystkie strony konfliktu. Wspomniane osoby muszą mieć dobrą wolę współpracy, ale także powinny być gotowe do poruszania się w spójnych ramach pewnych założeń teoretycznych czy zdroworozsądkowego paradygmatu rozumienia rzeczywistości. Edukacyjna analiza transakcyjna może służyć dla przykładu rozwiązywaniu następujących kwestii: kształcenia i doskonalenia pracy nauczycieli oraz dostarczaniu wiedzy i umiejętności pedagogicznych rodzicom, tworzenia właściwego klimatu szacunku i kultury psychologicznej szkoły, usprawniania nauczania się oraz rozbudzenia motywacji do uczenia się, a także podnoszenia sprawności organizacyjnej poszczególnych placówek i całego systemu oświaty. W praktyce są to najczęściej programy różnorakich szkoleń⁶¹ adresowane do dzieci i młodzieży⁶² czy formy pracy z uczniami mającymi trudności w nauce⁶³, a także wyniki badań ewaluacyjnych tych programów. Publikowane są także wyniki badań rozpatrujące szkołę z punktu widzenia AT, jako strukturę organizacyjną, środowisko kulturowe i miejsce specyficznych interakcji międzyosobowych. Analiza transakcyjna może odkrywać ukryte i nieznane dotąd wymiary teorii oraz praktyki edukacyjnej. Pisał o tym B. Bernstein⁶⁴, analizując kulturowy, kontekst edukacji, wyróżniając tzw. pedagogię widzialną i niewidzialną, rozpatrując wspomniane zjawiska również w wymiarze czasowym oraz przestrzennym. Pierwsza jest ściśle kontrolowana i ustrukturalizowana, gdzie sam uczeń jest w dużym stopniu uprzedmiotowany i traktowany w gruncie rzeczy instrumentalnie. Druga dzieje się w otwar-

⁵⁸ A. Pawłowska, *Uwarunkowania realizacji funkcji personalnej w ujęciu analizy transakcyjnej*, Wydział Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego (niepublikowana praca magisterska), 2003.

⁵⁹ N.E. Amundson, D.D. Sawatzky, *An Educational Program and AT*, „Transactional Analysis Journal”, vol. 2, nr 6, 1976, s. 217–220.

⁶⁰ <http://www.itaanet.org/>

⁶¹ G. Barrow, E. Bradshaw, T. Newton, *Improving Behaviour and Raising Self-Esteem in the Classroom. A Practical Guide to Using Transactional Analysis*, David Fulton Publishers, London 2001.

⁶² C. Garrison, R. Fischer, *Introducing TA in the Public School System*, „Transactional Analysis Journal”, vol. 11, nr 3, 1978, s. 244–246.

⁶³ M.J. Fine, G. Covell, D.B. Tracy, *The Effects of TA Training on Teacher Attitudes and Behavior*, „Transactional Analysis Journal”, vol. 8, nr 3, 1978, s. 236–240.

⁶⁴ B. Bernstein, *Odtwarzanie kultury*, PIW, Warszawa 1990.

tym planie przestrzennym, będąc nie mniej ważnym doświadczeniem dla ucznia i jego rozwoju. Dostrzec to można szczególnie w okresie dorastania, gdy kontakt z nastolatkiem nabiera ostrości i przejawia się bezradnością obu stron konfliktu. „Główna trudność polega na tym, że zarówno on, jak i jego rodzice często robią wszystko, aby w dalszym ciągu utrzymać dawną umowę Rodzic-Dziecko”⁶⁵. Jednak bez przeniesienia wzajemnych relacji na płaszczyznę Dorosły-Dorosły żadne realne porozumienie nie jest możliwe. Uświadomienie tego mechanizmu mogłoby stać się ważnym zadaniem analizy transakcyjnej. Zapobiegłyby chaotyczności wzajemnych odniesień, w których zakazy i nakazy rodzicielskie mieszają się z płatanią dziecięcych, jakże często bardzo negatywnych i wzajemnie się obciążających, uczuć. Ciekawe rezultaty w zakresie wprowadzania AT do szkół uzyskano w Wielkiej Brytanii, gdzie stwierdzono znaczne podwyższenie efektywności pracy uczniów i nauczycieli. Zauważono, że zachęcanie uczniów do przyjęcia postawy z pozycji stanu Ja-Dorosły bywa pierwszym krokiem zapoczątkowującym właściwą postawę wobec nauki i odpowiedniego zachowania. Chcąc promować rozwój emocjonalny uczniów, Instytut Rozwoju Analizy Transakcyjnej (IDEA) ustanowił nagrodę dla Dzieci i Młodzieży (TEPACY), która sprzyja budowaniu dobrych relacji w szkole⁶⁶. Zaobserwowano również, że efektem kształcenia nauczycieli w zakresie AT bywa wykorzystanie wiedzy i poznanych technik do budowania dobrych relacji z uczniami i rodzicami w klasie szkolnej. Stąd też oddzielne miejsce w analizie transakcyjnej zajmuje osoba samego nauczyciela, posługiwanie się przez niego swoimi stanami Ja w relacjach z uczniami⁶⁷, zakresem jego ważnych umiejętności przydatnych w rządzeniu sobie z destrukcyjnymi zachowaniami uczniów⁶⁸, a w szczególności z prowadzonymi przez uczniów grami interpersonalnymi⁶⁹ czy rodzajami udzielanego przez nauczyciela wsparcia psychologicznego⁷⁰ i szereg jeszcze innych kwestii, których ze względu na szczupłość miejsca nie sposób tu przytoczyć.

Edukacyjna analiza transakcyjna nie ma niestety w Polsce licznych reprezentantów. Można wymienić tu co najwyżej znaczące publikacje Doroty Pankowskiej⁷¹

⁶⁵ T.A. Harris, *W zgodzie z sobą i z tobą. Praktyczny przewodnik po analizie transakcyjnej*. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1987, s. 204.

⁶⁶ G. Barrow, *Transactional Analysis, Pastoral Care and Education*, „Educational Transactional Analyst”, 2007, s. 21–25.

⁶⁷ W.J. Kenney, *Problem-Student Effects on Teacher Ego States Behavior*, „Transactional Analysis Journal”, vol. 3, nr 11, 1981, s. 252–253.

⁶⁸ G. King, *Umiejętności terapeutyczne nauczyciela*, GWP, Gdańsk 2003, s. 61–62.

⁶⁹ K. Ernst, *Szkolne gry uczniów. Jak sobie z nimi radzić*, WSiP, Warszawa 1991; J. Jagieła, *Gry psychologiczne w szkole*, Oficyna Wydawnicza Nauczycieli, Kielce 2004.

⁷⁰ P. Hough, *Teachers and Stroking*, „Transactional Analysis Journal”, vol. 3, nr 1, 1971, s. 38–39.

⁷¹ D. Pankowska, *Wykorzystanie analizy transakcyjnej w pracy nauczyciela*, [w:] *Rozpoznanie i szkice pedagogiczne*, (red.) D. Jankowski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2005, s. 51–69; D. Pankowska, *Stosowanie analizy transakcyjnej w praktyce szkolnej a zdrowie psychiczne*, [w:] *Zdrowa szkoła –zdrowy uczeń. Edukacja wobec współczesnych zagrożeń zdrowia*, (red.) A. Grabowiec, A. Bogucki, A. Bochniarz, Wydawnictwo „Neurocentrum”, Lublin 2008, s. 123–134; D. Pankowska, *Metodologia analizy transakcyjnej – przegląd badań*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 1, 2008, s. 99–115;

WPROWADZENIE

z Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz rozprawy, monografie i szereg artykułów Zespołu Badawczego Edukacyjnej Analizy Transakcyjnej powstałego w Akademii im. Jana Długosza, a działającego w ramach Zakładu Pedagogiki Społecznej i Terapii Pedagogicznej⁷². Prezentowane opracowanie jest kolejną pozycją tego Zespołu składającą się z pracowników naukowych reprezentujących różne dziedziny wiedzy, takie jak: socjologia, politologia, doradztwo zawodowe, informatologia oraz przede wszystkim pedagogika społeczna, terapia pedagogiczna czy psychoterapia. Pierwszy z zamieszczonych tekstów odwołuje się do modelu wielostronnego nauczania-uczenia się, proponując własną perspektywę edukacyjną w oparciu o analizę transakcyjną. Punktem wyjścia dla przedstawianego rozwiązania są tu poszczególne stany Ja osoby uczącej się, a nie jak działa się to w tradycyjnych propozycjach, obszary aktywności człowieka. Wydaje się, że takie ujęcie stwarza lepsze perspektywy dla dalszych dociekań teoretycznych i działań praktycznych oraz realizacji ciągle postulowanego hasła: nauczania wychowującego. Daje również możliwość poszukiwania obszaru zintegrowanej osobowości ucznia, wprowadzając obok dotychczasowych transakcyjnych pojęć zintegrowanej dojrzałej osobowości takich jak *Ethos* i *Pathos*, służących rozwojowi inteligencji moralnej i emocjonalnej, kategorię *Philia* zmierzającą do kształcania inteligencji społecznej. Ostatnią z tych kategorii trudno odleźć w dotychczasowym słowniku AT. Można zatem uznać powyższe pojęcie za oryginalny wkład w aktualny stan wiedzy z zakresu analizy transakcyjnej. W drugim z artykułów tego samego autora podjęto tematykę czasu i przestrzeni transakcji szkolnych. Wymiar temporalny i ujęcie proksemiczne łączą się tu w jedną całość, tworząc miejsca spotkania nauczyciela i ucznia. Miejsca te mają jednak różną wartość i znaczenie dla realizacji procesu nauczania i wychowania. Bliska, otwarta i pełna zaufania obecność nauczyciela w życiu ucznia odgrywa w tym aspekcie rolę pierwszoplanową.

Kolejny tekst koncentruje się na specyficznej problematyce transakcyjnej, jaką jest dyskontowanie i pasywność w odniesieniu do trudnych sytuacji szkolnych ucznia. Dyskontowanie jest nieświadomym ignorowaniem informacji niezbędnych, a koniecznych dla rozwiązania danej sytuacji problemowej. Odpowiedzią bywa często pasywność, kiedy jednostka przestaje wykonywać dane czynności lub wykonuje je w sposób nieefektywny, wypracowując sobie różnorakie strategie bezproduktywnych działań. Wydaje się oczywiste, że destrukcyjność podobnych zdarzeń w kon-

D. Pankowska, *Nauczyciel w perspektywie analizy transakcyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.

⁷² J. Jagiełła, *Gry psychologiczne w szkole*, Oficyna Wydawnicza Nauczycieli, Kielce 2004; J. Jagiełła, *Komunikacja interpersonalna w szkole*, Wydawnictwo „Rubikon”, Kraków 2004; J. Jagiełła, *Narcystyczna szkoła. O psychologicznej rzeczywistości szkoły*, Wydawnictwo „Rubikon”, Kraków 2010; J. Jagiełła, *Analiza transakcyjna – perspektywy aplikacji pedagogicznych*, [w:] *Analiza transakcyjna w teorii i praktyce pedagogicznej*, (red.) J. Jagiełła, Wydawnictwo WSP Częstochowa, Częstochowa 1997, s. 17–41 i szereg innych artykułów z tego zakresu.

⁷³ Poprzednie publikacje: J. Jagiełła, *Wstęp do analizy transakcyjnej. Przewodnik dla studentów pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo WSP Częstochowa, Częstochowa 1992; *Analiza transakcyjna w teorii i praktyce pedagogicznej*, (red.) J. Jagiełła. Wydawnictwo WSP Częstochowa, Częstochowa 1997.

tekście pracy szkoły nie powinna uchodzić uwagi żadnego pedagoga. Okazuje się, że analiza transakcyjna może okazać się przydatną metodą oceny wielu stosunkowo nowych zjawisk, jakie pojawiają się na terenie szkoły. Taką propozycję stanowi tutoring sprowadzający się do budowania specyficznych relacji między nauczycielem a uczniem. Jak się okazuje, optyka AT pozwala na wydobycie wielu istotnych elementów z owej metody, wskazując jednocześnie na wagę i znaczenie wzajemnych odniesień, jakie mają miejsce w procesie nauczania oraz wychowania. W podobny sposób analizie poddano szkolną aktywność twórczą. Przyjrzenie się bardziej wnikliwie zaangażowaniu poszczególnych transakcyjnych stanów Ja w proces twórczy dostarczyć może wielu ciekawych przemyśleń. Jest to również wiedza niezbędna na nauczycielowi pragnącemu kształtać postawy kreatywne swoich uczniów, a zapewne również odpowiedzieć sobie na pytanie, jak samemu stać się bardziej innowacyjnym w swojej pracy. Pozbawionym szkolnej rutyny, sztampy, schematyzmu czy innych belferskich nawyków. W interesującym tekście poświęconym komputeryzacji kształcenia autor wykazuje istniejące relacje pomiędzy komputerem a pozostałyimi podmiotami nauczania w perspektywie analizy transakcyjnej. Omawia pojawiające się w tej dziedzinie nowe szanse i możliwości, ale też pokazuje zagrożenia i rodzące się obawy. I choć trudno „bezduszej maszynie” przydawać cechy ludzkie, to jednak takie terminy jak: baza danych, komputer, czy *technics* pojawiają się w określonym miejscu transakcyjnej struktury Ja, uświadamiając nam, że wchodząc w inną niż z pozycji własnego stanu Ja-Dorosły relację z komputerem, musimy siłą rzeczy implikować transakcję krzyżową, co rodzi określone konflikty i problemy. W kolejnym artykule pojawia się próba odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób pobudzanie aktywności ucznia może wpłynąć na późniejsze działania dorosłego już człowieka? Obywatela świadomego swoich praw, ale też ciążących na nim obowiązków. Ważny to tekst, poszukujący wspólnych obszarów między analizą transakcyjną a założeniami i praktyką animacji społecznej. Asertywność z kolei jest niezbędnym elementem budowania czytelnych i przejrzystych relacji międzyludzkich, również tych wyrażających się procesem nauczania-uczenia się. Jest zdolnością do obrony własnych praw i tożsamości, przy jednoczesnym respektowaniu podobnych atrybutów u innych. Aparat pojęciowy analizy transakcyjnej może okazać się niezbędny dla zrozumienia mechanizmów działania wybranych technik w treningu asertywności, a tym samym poprawia skuteczność nauczania asertywności i wzbogaca wartość edukacyjną treningu o rozbudowany komponent poznawczy. Dla wszystkich znających analizę transakcyjną nie budzącym wątpliwości pozostaje fakt równoważności zachowań asertywnych z przejawianiem się stanu Ja-Dorosły. Ma to niebagatelne znaczenie wychowawcze w kształcaniu postaw dojrzałych, odpowiedzialnych i autonomicznych. Skrypt (*life script*) pozostaje wciąż niezgłębioną, a jednocześnie najbardziej zaawansowaną koncepcją w obrębie analizy transakcyjnej. Wskazuje na obszary „widzialnych” i „niewidzialnych” oddziaływań rodzicielskich, które decydują wszak o wyborze drogi życiowej jednostek. W sytuacjach, gdy droga ta wiedzie ku przestępstwu, tak jak w przypadku osób młodocianych, identyfikacja wczesnodziecięcych decyzji skryptowych może stanieć się fakt nie do przecenienia. Ostatni z prezentowanych artykułów dotyczy komunikatu z przeprowadzonych badań na temat sposobu spostrzegania nauczycieli przez

WPROWADZENIE

gimnazjalistów. Kategoriami porządkującymi zgromadzony materiał empiryczny stały się w tym przypadku transakcyjne pozycje życiowe nauczycieli. Należy żywić nadzieję, że prezentowane w doniesieniu wyniki badań otworzą dalsze możliwości twórczych poszukiwań i jeszcze bardziej wnikliwych analiz w omawianym obszarze. Całość niniejszego opracowania wieńczy leksykon pojęć i terminów analizy transakcyjnej. Może okazać się on przydatny tym wszystkim, którzy po raz pierwszy stykają się z zaprezentowaną koncepcją w odniesieniu do edukacji. Analiza transakcyjna stworzyła bowiem własną, dość hermetyczną terminologię sprawiającą pewne kłopoty początkującym adeptom tego wciąż fascynującego nurtu dociekań teoretycznych i jego praktycznych zastosowań. Jako dodatek zamieszczono dwie eksperymentalne wersje egogramów: projekt w wersji przymiotnikowej w ujęciu funkcjonalnym oraz rozwiązań kwestionariuszowe w wariancie strukturalnym. Wspomniane opracowania mogą – w zamyśle ich autorów – przyczynić się do poszerzenia istniejącej dotąd oferty pomiaru zjawisk transakcyjnych, a być może również do podejmowania różnorakich prób doskonalenia nauczycielskiego warsztatu pracy. Dochodzimy w tym miejscu do odpowiedzi na istotne pytanie: do kogo adresowana jest zaprezentowana publikacja? Wydaje się, że naturalnymi jej odbiorcami może być szerokie grono Czytelników zainteresowanych problematyką dyscyplin społecznych, ale przede wszystkim są nimi nauczyciele i pedagogzy. Ci wszyscy, którzy nie ulegają zbyt łatwo zawodowej rutynie, stereotypom oraz schematycznym przejawom swojego codziennego nauczycielskiego działania.

Chcielibyśmy z potrzeby serca podziękować niezwykle ciepło panu profesorowi Władysławowi Zaczyńskiemu za wszystkie cenne wskazówki i uwagi merytoryczne, a także dołączyć się do niedawnego pięknego jubileuszu Jego urodzin, żywcząc tym samym jeszcze wielu lat życia w zdrowiu oraz niesłabnącej wciąż pogodzie ducha.

Na koniec powiedzmy jeszcze, nieco może przewrotnie i również cokolwiek metaforycznie, że jedną z niewątpliwych zalet analizy transakcyjnej jest – trzymając się konsekwentnie terminologii transakcyjnej – podkreślanie wagi stosowania „dosłownego” podejścia do rzeczywistości, również w stosunku do swojej własnej koncepcji. Od osób podejmujących się zgłębiania tej orientacji nie oczekuje się „dziecięcej”, podporządkowanej i niejako ślepej wierności „rodzicom założycielom”, jak niekiedy dzieje się to w przypadku innych nurtów czy szkół psychoterapeutycznych. W przypadku własnych, samodzielnego rozwiązań, a nawet pewnych odstępstw od fundamentalnego kanonu nie jest się karconym przez „karzącego rodzica” będącego strażnikiem „świętego ognia” naukowej ortodoksyj. Nie jest się naznaczonym surową anatemą herezji lub skryptową klątwą „nienaukowości”. Analiza transakcyjna, tak jak pełen zrozumienia „opiekuńczy i wychowujący rodzinę” proponuje pewien wielce przydatny, ale przecież ograniczony w sensie teoretycznym oraz praktycznym model strukturalny. Szablon czytelny i jednoznaczny, pozwalający mimo wszystko na indywidualne, autonomiczne interpretacje, samodzielne poszukiwania i niezależne dociekania. Dozwalający iść własną drogą. Taką właśnie próbę pozwalamy sobie poniżej przedstawić Czytelnikom.

Jarosław Jagieła